

УДК 75.052(477)

Сергій ДУМАСЕНКО,

кандидат мистецтвознавства, доцент

кафедри культурології

Херсонського державного університету

Анастасія ПОЛЯКОВА,

студентка кафедри

образотворчого мистецтва і дизайну

Херсонського державного університету

ПОЛІНА РАЙКО ЯК ПРЕДСТАВНИК ВІТЧИЗНЯНОГО НАЇВНОГО МИСТЕЦТВА

Стаття присвячена мистецькому доробку Поліни Райко. Розкрито особливості наївізму як художнього напрямку, показано оригінальність творчої спадщини мисткині.

Ключові слова: Поліна Райко, наївне мистецтво, настінні розписи, митець.

Статья посвящена художественному наследию Полины Райко. Раскрыты особенности наивизма как направления в искусстве, показана оригинальность творчества художницы.

Ключевые слова: Полина Райко, наивное искусство, настенные росписи, художник.

The article is devoted to the artistic heritage of Polina Rayko. Author analyses the specification of naive art, shows the originality of Polina Rayko art.

Key words: Polina Rayko, naive art, murals, artist.

Постановка проблеми. Відкриття нових імен у вітчизняній художній культурі є однією з основних функцій сучасного мистецтвознавства. В українському образотворчому мистецтві спостерігається актуалізація проблемних питань, що тривалий час перебували поза межами дослідницьких інтересів. Останнім часом в авангарді наукових пошуків перебуває наївізм – один з провідних напрямів українського народного

малярства. Наївне мистецтво сьогодні є об'єктом мистецтвознавчих, естетичних, філософських, культурологічних та літературознавчих досліджень. Велику зацікавленість наївним мистецтвом сьогодні доводять різноманітні мистецькі події, форуми, організації, присвячені цьому феномену художньої творчості: Міжнародний фестиваль наївного мистецтва у Братиславі, Московський міжнародний фестиваль наївного мистецтва та творчості аутсайдерів «Фестнаив», у багатьох містах Східної Європи функціонують музеї наївного мистецтва, народної творчості, видається наукова література, у нашій державі з'явився сайт, присвячений українському наївному мистецтву (<http://ukrainian-naive.com/>) тощо.

Питання українського наївного мистецтва підіймається у дослідженнях О. Найдена [1; 2; 3], О. Клименко [4], О. Кириченко [5], С. Євтушенко [6; 7], С. Власенко [8; 9] та ін. Найяскравішими представниками наївного мистецтва України є Катерина Білокур, Марія Приймаченко, Панас та Якилина Ярмоленки, Олександра Шабатура, Семен Фурман, Яків Ющенко, Леонтій Віштал, Ярина Гоменюк, Софія Гоменюк-Мельник, Параска Горицвіт та інші. Утім, ми можемо говорити про наявність інформаційного браку щодо проблем історії вітчизняного наївного мистецтва, теоретичних аспектів напряму, окремих його представників.

Одним із мистецьких феноменів Херсонщини є творчість Поліни Райко. Майже десятиліття доробок художниці залишався невідомим широкій громадськості. Проте останнім часом у контексті збереження та популяризації національної культурної спадщини України спостерігаються певні позитивні зрушення. Так, наприкінці 2012 року в Мистецькому Арсеналі відбувся круглий стіл, на якому обговорювалися проблеми значення художнього доробку Поліни Райко та збереження її будинку з унікальними настінними розписами – об'єкта національного мистецького надбання. У круглому столі

брали участь керівник музейного відділу Мистецького Арсеналу Ольга Мельник, директор Благодійного фонду «Мистецький арсенал» Ольга Вієру, художник Борис Єгіазарян, кінорежисер Роман Балаян, літературознавець Іван Дзюба, директор Музею Івана Гончара Петро Гончар, скульптор Микола Рапай, телеведучий Юрій Макаров. На цьому заході Поліна Райко була названа унікальною художницею-самородком, однією з найяскравіших майстринь наївного мистецтва, чия творчість співвідносна зі спадщиною грузинського генія Ніко Піросмані, француза Анрі Руссо, угорця Тівадара Чонтварі та нашої співвітчизниці Марії Приймаченко [10].

Слід зазначити, що сьогодні мистецький доробок Поліни Райко, зокрема її будинок з настінними розписами, є одним з основних туристичних об'єктів Херсонської області. Спадщина мисткині привертає увагу українських і зарубіжних художників, мистецтвознавців, музейних працівників, поціновувачів художньої творчості з усього світу. Свідченням цьому є статті у місцевій пресі, сюжети на телебаченні. Також створено Херсонський обласний благодійний фонд імені Поліни Райко, засновником якого є місцевий художник В'ячеслав Машницький. Метою фонду є увіковічення пам'яті Поліни Райко, популяризація її творчого доробку. Але разом із тим мистецтво Поліни Райко до цього часу не ставало предметом наукового дослідження. У даній статті досліджується життєвий і творчий шлях майстрині, аналізується її художній спадок, що, власне, і визначило мету наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Наївне мистецтво – стиль творчості самодіяльних художників, які не здобули професійної освіти, але стали частиною загального художнього процесу. Цей стиль остаточно сформувався у ХХ ст., коли в усьому світі підвищився інтерес до таких художників, як Анрі Руссо, Ніко Піросмані, Марія Приймаченко, Іван Генераліч. Наївне мистецтво є втіленням свіжого та чистого погляду на світ незіпсованої цивілізацією свідомості, щирої наївності та фольклорної барвистості, радості від пізнання навколишнього світу, природності та органічності [11, с. 273].

К. Богемська зазначає: «Наївне мистецтво – термін з арсеналу французької художньої критики кінця ХІХ – початку ХХ ст., яким позначають досить широке коло творів, що створені поза професійними школами та відзначаються певними художніми особливостями» [12].

Чіткого, усталеного визначення поняття «наївне мистецтво» немає. Мистецтвознавці дотримуються різних точок зору. Схожість полягає лише в одному – представники наївного мистецтва у своїй більшості не мають спеціальної художньої освіти.

Важлива деталь, яка об'єднує наївних художників і пояснює привабливість їх творчості, – це щира любов до мистецтва і прагнення до прекрасного. Самовиражаючись, наївний художник анітрохи не замислюється про те враження, яке повинна справити його робота. Можливо, саме тому трапляється протилежне: враження від будь-якої навіть дуже поганої картини залишається надовго. На думку Л. Ртищевой, наївний художник унікальний лише своєю первозданною оригінальністю [13].

Інтерес до наївного мистецтва вперше з'явився на початку ХХ століття. У той час професійні художники (В. Кандинський) колекціонували дитячі малюнки, твори душевнохворих. Застосування терміна «примітивізм» щодо наївного мистецтва пов'язано з тим, що наївний художник, так само, як людина архаїки, як дитина у своїй творчості використовує першоелементи художніх форм, примітивні способи зображення. Саме вони і складають ті особливості, за якими твір можна віднести до розряду наївних: це найпростіші прийоми зображення, площинність, відсутність перспективи, схожість з дитячим малюнком у зображенні фігур і предметів, часто докладний виклад деталей у сюжеті, яскраві кольори [14].

Часто наївні художники ототожнюються з примітивістами, але останні належать до розряду професійної творчості, здатні розвиватися, а представники наївного мистецтва такими якостями не відзначаються.

Наївне мистецтво займає свою чітку і певну нішу – між народним і професійним. Наївні художники багато в чому послуговуються традиціями

народного мистецтва, а професійні художники, так звані «примітивісти», у свою чергу, багато чого запозичують у наївного мистецтва [15].

Наївні художники часто незрозумілі і не прийняті у своєму життєвому оточенні. Вони мають власний погляд на світ, на місце людини у ньому. Специфічні риси їхнього особистісного устрою, оригінальні особливості художнього таланту ледве підлягають традиційному мистецтвознавчому аналізу.

Р. Кардинал наголошує, що незважаючи на різний художній і життєвий досвід, у творчості наївних художників є низка спільних рис, виражених у сюжетах, темах, стилістиці, кольорі, колориті їх картин. Ідеї, закладені у творах наївних художників, йдуть безпосередньо від розуму і серця автора до глядача. Митець творить чистими руками, без попередніх начерків та етюдів, його спонтанне бачення світу не обмежене жодними правилами і канонами. Він ігнорує правила масштабності і закони перспективи в академічному розумінні [16].

У наївному мистецтві приваблює підвищена емоційність сприйняття світу, гостра спостережливість, гумор, часом йому притаманні інтонації патетики і повчальності. Наївний художник схильний протиставляти той «виправлений» світ, який він створює у своїх творах, – світу реальному. Часто дослідники визначають зміст наївного мистецтва як створення образів «втраченого раю» [17].

Несподіваність форми і змісту в творах наївних художників викликає професійний інтерес у знавців і нерозуміння у непідготовленої публіки. Але і тим і іншим вони рідко доставляють естетичне задоволення. Лише небагатьом наївним художникам вдається стати явищем у мистецтві, ще меншій кількості їхніх творів судилося зрівнятися з шедеврами світового образотворчого мистецтва [13].

Аналіз українського наївного мистецтва ХХ –поч. ХХІ століття засвідчує його самостійну генезу, авторську оригінальність (прояв індивідуального) та зв'язок із колективною народною творчістю (прояв

родового досвіду). Відчутними є також стилістичні впливи професійного мистецтва у формі наслідування деяких творчих манер, прийомів і технік. Це зумовлює актуальність проблеми, адже українське «наївне» мистецтво є своєрідним явищем із власною естетикою, побудованою на елементах фольклору і потребує ґрунтовних досліджень [9].

Світоглядні та естетичні засади українського наївізму живляться особливим етноментальним ґрунтом, генетичним зв'язком із народною орнаментальною культурою, а від фольклору (в тому числі образотворчого) успадковуються синкретизм і колективність мислення, варіативність і канонічність, спадкоємність передачі традицій. Тому одним з аспектів, що заслуговує на увагу, є роль так званої «народної картини» – оригінального за змістом і формою українського художнього феномена [9].

Окреме місце в історії вітчизняного наївного мистецтва посідає Поліна Райко.

Райко Пелагея Андріївна (дівооче прізвище Солдатова) народилася в Цюрупинську Херсонської області у 1928 році. У 22 роки вийшла заміж за Миколу Олексійовича Райко. Сім'я існувала, головним чином, за рахунок свого городу, іноді підробляючи на сезонних роботах у колгоспі або за наймом. Подружжя виховувало двох дітей: Олену та Сергія. І невідомо, взялась би Поліна Андріївна у свої 69 з половиною років за пензель, якби не переломи долі. У 1994 році в автокатастрофі загинула її донька, наступного року помер чоловік, через два роки до виправної колонії потрапив син Сергій. Але для Поліни Андріївни вже не це було трагедією: ще до колонії син майже розгромив будинок, пропив усе, що хоч трохи було цінним, навіть кабель електромережі. І три роки позбавлення волі нічого не змінили: із поверненням Сергія погроми у будинку поновилися. Він навіть кілька разів наносив матері ножові поранення, і страшно подумати, чим би це все закінчилося, якби у 2002 році він не помер від цирозу печінки [18].

На самоті, у 69 років, Поліна Райко вперше взялася за пензель. Вона розповідала, що прокинулася тоді серед ночі, як від поштовху, приснилося,

що пише картину. Більше їй не спалося. Ввімкнула світло, дістала звичайну фарбу, що залишилася після ремонту, пензлі і почала малювати прямо на стіні [19].

Перші композиції на стінах будинку з'явилися восени 1998 року. Поліна Райко залишилася одна, намагалася якось зібратися з думками, навести лад у господарстві. «Все одно треба було підмазувати і підфарбовувати стіни, – згадувала мисткиня, – от і думаю, дай-но спробую що-небудь намалювати, що б душі було веселіше». А радість не приходила: кожна нова композиція народжувалася із сльозами на очах: «Щоб не плакати, я почала співати. Стою на столі, малюю і співаю: будинок то порожній». Сусіди думали, що бабуся збожеволіла, але малюнки багатьом подобалися. Не звертаючи уваги на свій вік, бабуся Райко продовжувала майже щодня ходити на підробіток – її за це годували і давали трохи грошей. А свою маленьку пенсію (74 гривень на місяць) художниця витрачала на пензлі і фарби. Для своїх розписів вона використовувала найпростіші і найдешевші фарби, що купувала на місцевому ринку – емаль ПФ, якою фарбують підлоги, огорожі, двері. До самої смерті у 2004 році практично усю пенсію вона витрачала на фарбу. За 4 роки цими фарбами розмалювала свій будинок і подвір'я. Художниця навіть почала приймати замовлення від знайомих: розписувала невеликі ділянки стін у будинку, печі, ворота і навіть пам'ятники на місцевому кладовищі. Вона охоче проводила екскурсії по будинку. Поступово будинок перетворився на місце паломництва [18]. Широкий громадськості Поліна Райко стала відомою завдяки творчій групі Херсонського Центру молодіжних ініціатив «Тотем». Представники цієї організації у 2005 році видали каталог робіт мисткині «Дорога до раю». Але за життя художниці не довелося його побачити, оскільки Поліна Райко померла у січні 2004 року.

Сьогодні будинок перебуває у власності канадської родини. Небайдужі люди доглядають за ним, але для збереження унікальних розписів потрібні чималі кошти та підтримка держави.

Будинок Поліни Райко – це унікальний твір, який можна вважати справжнім художнім феноменом. Це типовий сільський будинок 70-х років, у якому художниця розписала усі п'ять кімнат: стіни, стелі, двері будинку, а також ганок і ворота свого двору. На цих розписах вона зобразила фантастичних птахів і риб, мальовничі ландшафти, сакральні сюжети – вона написала свій Рай. Останній зі створених Поліною Райко сюжетів – автопортрет в образі янгола на внутрішній стороні воріт. Завершивши цей розпис, незабаром художниця померла [10].

Мисткиня не мала спеціальної освіти, хіба що уроки малювання у школі, які в її пам'яті слідів майже не залишили. Не було в її будинку телевізора, що, можливо, і допомогло зберегти дивовижну щирість і чистоту образів, джерелами яких служили навколишній світ і власні спогади. Поліна Райко працювала у техніці традиційного для багатьох регіонів України розпису на стінах, де домінуючими є рослинні та зооморфні мотиви. Її образна система з'єднує християнську, побутову, радянську, язичницьку символіку, про що художниця, мабуть, ніколи не замислювалася: своє покликання до творчості Поліна Андріївна називала божим даром за усі її страждання і нелегке життя [18].

Розписи цюрупинської майстрині дивовижні й не схожі між собою. Жоден з художніх творів Поліни Райко не має назви, але це зовсім не заважає

зрозуміти їх. Роботи художниці дуже яскраві й різноманітні. Першим гостей на подвір'ї зустрічає жовто-блакитний леопард на двері літньої кухні. Але розповідала Поліна Андріївна не про нього, а про пару білих птахів на воротах гаража, у яких ворон вкрав пташеня. Цей сюжет повторюється і в будинку, і в літній кухні. Схоже, що ці

образи є підсвідомими алегоріями, за допомогою яких художниця переносила на стіни власні життєві страждання – утрату двох своїх дітей [19].

Поліна Райко зображує реальне життя, білих птахів із величезними очима, немов людей, повними любові, надії, переживань і болю. Лебедів, що так нагадують жіночність і стриманість, адже почуття у них дуже схожі і любов така ж сильна. Але людина відрізняється від птахів тим, що не може літати, вона може тільки бути сильною і жити далі. Ось це, мабуть, і є головним, що хотіла донести до інших Поліна Андріївна. Її будинок майже весь вкритий птахами. Здається, ніби всередині кожного є душа, наповнена любов'ю і болем. Здається, що все це не уміщається у цьому будинку, але коли дивишся на стелю, то немов бачиш вирій, що підіймається угору.

Не оминула увагою майстриня й інших близьких їй людей. У вітальні одна з найбільших композицій – чотири сестри. Трьох своїх сестер і себе, ще за життя, вона не сумніваючись, помістила в Рай. Всі сестри гоїдаються на півмісяці, і у кожної за спиною білосніжні янгольські крила. Портрет чоловіка знаходиться в іншій кімнаті, у спальні. Він не схожий на інші роботи – художниця не намагалася передати навіть умовну портретну схожість. Адже на жодній із фотографій у чоловіка немає вусів, а на портреті вони з'явилися. Чоловік зображений у човні з величезною вудкою і цілим набором різнокольорових пляшок. Поліна Райко розповідала, що її чоловік любив випити, тому і забезпечила вона його і коньяком, і горілкою, і вином. А ще намалювала йому гарну вудку, про яку він міг тільки мріяти, – за життя у нього на таку не було грошей, він вирізав вудки з гілок, тому й не міг зловити на них велику рибу [19].

На стелі зображено різнокольорові квіти з зеленими пелюстками, які символізують зміни пори року і прихід весни. Жовті тюльпани означають, що холодна зима відступає, тобто, час, коли природа знаходиться у напівмертвому стані, закінчився, а янголи жовтого кольору символізують сонячні промені, які пробуджують усе живе на землі, тому вони кружляють навколо центра кімнати. Поліна Райко вклала глибокий сенс у створення

цього розпису, бо це відтворювало її стан душі, яка жадала гармонії та рівноваги.

Ми можемо побачити чорно-білих воронів з червоними очима, які символізують злу, нечисту силу. Ворони здавна вважалися посланцями потойбічного світу, тому їх очі, ніби налиті кров'ю тих, кого вони забрали із собою. Птахи кружляють навколо зелених, повних життя квітів, які символізують весну і початок нового життя. За словами Поліни Андріївни, чорні ворони – це смерть, яка забрала у неї близьких.

Через пензель і фарби Поліна Райко показує свою віру у прекрасне майбутнє, у перемогу добра, і те, що кожна людина знайде свою дорогу до храму. Окремі роботи художниці присвячені християнській тематиці. Наприклад, на одному із розписів у теплих кольорах зображено Ісуса Христа з двома янголами. Образ Божої Матері постає на синьому ромашковому тлі в оточенні білих голубів. В українській міфології ромашка – символ дівочої цноти та чистоти; синє тло передає безмежність небесного простору; голуби віщують мир та злагоду.

На одній зі стін Поліна Райко намалювала Дорогу до Раю. У довгому по вертикалі зображенні мисткиня створила композицію із використанням орнаментальних і ритмічно повторюваних елементів, силуетів дерев і квітів на тлі чистого блакитного неба, білих птахів, що є невід'ємною складовою кожного її розпису, котрі традиційно увінчують дивовижну арку, з якої і починається дорога до храму Божого.

Поліна Райко – художниця-самородок, представниця вітчизняного наївізму, яка, втративши своїх рідних людей, знайшла порятунк у творчості. У художньому просторі України непросто віднайти такі глибокі і водночас прості для сприйняття твори, як у Поліни Райко; творчість художниці різноманітна, феноменальна, незвичайна. Майже всі настінні розписи базуються на основі її спогадів, душевних переживань. Поліна Райко є одним із найоригінальніших представників наївного мистецтва у світовому художньому просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Найден О. Цар-кокос, Лісовий цар: просторова міфологія примітиву та авангарду / О. Найден // Родовід. – 1997. – 2(16). – С. 13–27.
2. Найден О. Творчість українських народних майстрів як феномен мистецтва ХХ сторіччя. Традиції образності: від Якова Бацуци до Марії Приймаченко / О. Найден // Образотворче мистецтво. – 2005. – № 3. – С. 76-79.
3. Найден О.С. Марія Приймаченко: орнамент простору і простір орнаменту / О.С. Найден. – К. : Стилос, 2011. – 240 с.
4. Клименко О. Український народний примітив: образні витокн, національна своєрідність / О. Клименко // Родовід. – 1997. – №2(16). – С. 58-64.
5. Кириченко Е.И. Долгая дорога домой (об одной мировоззренческой константе в украинском народном примитиве на рубеже ХХ-ХХІ вв.) / Е.И. Кириченко // Наивное искусство и творчество аутсайдеров в ХХІ веке: история, практика, перспективы: материалы научной конференции. – М. : «Музей наивного искусства», 2007-2008. – С. 84-93.
6. Євтушенко С.В. «Картинки с выставки»: к истории художественного примитива / С.В. Евтушенко // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2002. – № 3. – С. 86-92.
7. Евтушенко С. Наивная живопись: К истории изучения / С. Евтушенко // Проблеми сучасного мистецтва і культури: Сучасні проблеми професійної підготовки фахівців: методичний аспект. – К., 2001. – С. 204–211.
8. Власенко С.Н. Маргинальное в современном украинском наивном искусстве / С.Н. Власенко // Наивное искусство и творчество аутсайдеров в ХХІ веке: история, практика, перспективы: материалы научной конференции. – М. : «Музей наивного искусства», 2007-2008. – С. 94-98.
9. Власенко С.М. Традиції народної картини в сучасному українському наївному мистецтві // С.М. Власенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newacropolis.org.ua/ru/node/12916>

10. Круглий стіл «Дорога в Рай» – як врятувати об’єкт національного мистецького надбання – Будинок Поліни Райко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://artarsenal.in.ua/news-486.html>
11. Наївне мистецтво : Дизайн: Словник-довідник / Ін-т проблем сучасного мист-ва НАМ України / За ред. М.І. Яковлева. – К. : Фенікс, 2010. – С. 273.
12. Богемская К. Наивные художники России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://interpretive.ru/dictionary/1313/word/naivno> e-iskustvo
13. Ртищева Л.Д. Особенности формирования музейной коллекции современного наивного искусства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ogis.sgu.ru/ogis/bogo/mat12/mat12-13.html>
14. Богемская К. Наивное искусство и Россия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://oldruss.ru/index.php/zhivopis/75-naivnoeiskusstvo-i-rossiya>
15. Никулина Н.И. Наивные художники. Кто они? / Н.И. Никулина // Обнинск. – 2011. – февраль.
16. Кардинал Р. Художники-примитивисты / Р. Кардинал. – М. : «Искусство», 2000. – 84 с.
17. Богемская К. Понять примитив. Самодеятельное, наивное и утсайдерское искусство в XX веке / К. Богемская. – СПб. : Алетейя, 2001. –185 с.
18. Райко Полина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://artkavun.kherson.ua/rajko_polina.htm
19. Нарисованный рай – дом Полины Райко [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.shukach.com/ru/node/6238>.__